

A PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁG MEGALAKULÁSA UTÁNI HANGOK AZ UNITÁRIUSOKRÓL.

A magyar prot. irodalmi Társaságnak f. évi ápr. 16-án történt megalakulása után, a melyet előbbi füzetünkben már ismertettünk, azt hittük, hogy az unitáriusoknak e Társaságból leendő kizárása iránt felmerült kérdés felett napirendre térhetünk s a közgyűlés nagy többsége által hozott határozaton az unitáriusokkal való szövetkezést ellenző kisebbség is, miután a maga elve mellett az utolsó argumentumig, a szavazásig megküzdött, végre is belenyugszik a dologba s azt mondja, jól van hát, ha ti úgy akarjátok, próbáljuk meg, majd megválnék, kinek volt igaza s kezet fogva, munkához látunk. E feltevésünkben azonban csalódtunk. Alig, hogy a többség álláspontjáról a Társaság megalakulását üdvözlő egy pár meleg nyilatkozat hangzott el a lapokban, ezek között különösen a Prot. egyh. és isk. Lapban, ugyancsak ennek apr. 29-ki számában: „Nézetek a prot. irod. társulat felől“ czimmel Papp Károlytól egy cikk jelent meg, mely oda megy ki, hogy a megalakulás mégis hibás alapra van fektetve. E cikk, úgy látszik, arra volt szánva, hogy mindkét pártnak igazságot szolgáltatson. Minden esetre nemes törekvés, csakhogy ritkán sikerül s az eredmény aztán rendszeren az lesz, hogy egyik pártnak sem marad igazsága, a mire író is cikkével eljutott. Papp K. egy igen figyelemre méltó észrevételből indult ki, a mely kétségen kívül cikkének fénypontja. „A világi urak — úgy mond — sokszor tisztábban látják a helyzetet, mint mi; magasabb és általánosabb látkörükből talán elfogulatlanabb lélekkel ítélhetik meg a viszonyokat s jelölhetik meg az irányt, melyet korunk általános műveltségének mai fokozatán a protestantismus szellemének követnie kell, mint mi lelkészek, kik a dogmák korlátai között mozogva, látkörünk is szűk térre van szorítva. Már pedig távolabbról szemlélve valamely tárgynak p. o. egy hegynék a körvonalait, — egészben láthatjuk, minden egyenetlensége és darabossága elsimul; ellenben a tövében állva az egyes kiálló szikláktól nem láthatjuk az egész hegyet. Ezek a sziklák a mi dogmáink, melyek látkörünket elzárják.“ . . . „Egyetlen egy tér nyílt a protestáns lelkész előtt — mondja tovább — a melyen a dogmák lánczait levéve szabadon mozoghat: a tudományos vizsgálódás tere. Ezen a téren fölébe helyezkedhetik mind ama korlátoknak, melyeket a vallásos felekezeti öntudat a testi világban mozgó ember eleibe szabott. Itt már csak egy és pedig a Krisztus által kimondott elv az irányadó és kö-

telező: a tökéletesedés elve. Itt már nemcsak felekezeti tantételek szünnék meg érinthetetlenek lenni, hanem maga az Isten is, a mint az apostol mondja: „A lélek mindeneket vizsgál, még a z Istennek mélységeit is.“

Mily mély belátás és magas protestáns szellem nyilatkozik e szavakban! Szinte rosszul esik az embernek, hogy nem követheti tovább az írók okoskodásaiban. Mert minő következtetéseket von ki Papp K. ezen elmékedéseiből? Egyfelől azt, hogy a melyik protestáns lelkész nem akarja magára vonni a felekezeti türelmetlenségnek vagy kicsinykedő particularismusnak vádját, készséggel kell hogy csatlakozzék azokhoz, a kik magasabb szempontból jelölik meg a protestantismus szellemét. Ez tehát a debreczeniek pártját itéli el. Más felől aztán a különböző felekezeteknek együttes működését a tudományos vizsgálódás terén jelölvén meg, arra a következtetésre jut, hogy a tudományos jelzőnek a Társaság cziméből való kihagyása, lehetlenné teszi a különböző prot. felekezeteknek, tehát az unitáriásoknak is abban való részvétét; sőt azt hiszi, hogy meghagyván a tudományos jelzőt, a debreczeniek se ellenezték volna oly merve az unitáriusokkal való szövetkezést. Ezzel tehát a többség eljárását itéli el. Így jár, mondjuk, a ki mind a két félnek igazságot akar szolgáltatni. Hiszen a „tudományos“ jelző kihagyása egyfelől épen a debreczenieknek nyújtott kedvezmény volt, a kik épen a Papp K. ur által megjelölt téren irtóztak az unitáriusokkal szövetkezni, se-hogy se tudván megérteni azt, hogy a Kálvin-féle dogmák mellett, hogy lehet majd Socin-féle dogmák kiadását is elősegíteni. Másfelől az író. Társaság a népies vallás-erkölcsi irodalom művelését is felkarolván, önként el kellett esni a „tudományos“ jelzőnek; a mi természetesen nem ez irány kizárását jelenti, hanem csak szélesebb körű munkásságra hagyja nyitva a tért. De Papp K. urat épen ez döbbsenti meg s a mit a debreczeniek a tudományos téren tagadtak meg, azt ő a népies vallás-erkölcsi irodalom terén tartja lehetlenné, t. i. az unitáriusokkal való együtt működést. Mert ez szinte nagy zavart idézhetne elő a népnél s könnyen arra a meggyőződésre vezethetné azt, hogy „Kálvin és Socinus egyaránt vezethetik a népet.“ Sőt a vallás-erkölcsi irodalom terén — úgy látszik — az ág. ev. hitvallásuakkal sem akar szövetkezni; mert egy helyen cikkében határozottan így nyilatkozik: „A népies olvasmányok szerkesztésére és kiadására semmiféle felekezettel szövetkezni hajlandó nem vagyok.“ Cikkét aztán azzal végzi, hogy miután az alapszabályokon oly lényeges módosítások történtek, melyek a társaság célját alaposan megváltoztatják, a társulat végleges megalakulása halasztásék el s az aláírók, kik különben is a régi alapszabályokat irták alá, az újakat nem, szőlittassanak fel nyilatkozatra, hogy megmaradnak-e a társaságban az új alapszabályok mellett is vagy nem!

Papp K. urnak e cikkét már a szerkesztőség azzal a megjegyzéssel kísérte, hogy elismeri ugyan a protestantismus különböző árnulatainak a tudományos téren egyesülése lehetőségét elvben, de a gyakorlatban azt még nehezebbnek tartja, mint az egyháztörténe-

lem vagy a népies irodalom terén. A pusztán népies irodalomra való szorítkozást túlhaladott álláspontnak, az ez által okozható egyházszakadástól való félelmet pusztá rémlátásnak mondotta s arra kérte fel az író, hogy lássa be annak igazságát, hogy a mi megtörtént, azt meg nem törtéنتé tenni lehetetlen. Majd a következő számban Zsilinszky Mihály csodálkozását fejezi ki a Papp K. cikke felett s azt teljesen érthetetlennek mondja. A „tudományos“ jelzőnek a cím-ből lett kihagyására nézve ugyanazt a megjegyzést teszi, — a mit már fennebb mi is megtettünk, hogy e módosítás által a tudományos vizsgálódás tere egyáltalán véve nem lett elzárva, csak kitágítatott a társaság működése a népies irodalomnak is bevonása által. A népies irodalmat nem tartja alkalmasnak dogmatikai kérdések fejtegetésére: nem itt, hanem az iskolában és templomban kell megállapítani a nép „vallási“ eszmekörét, a felekezeti öntudatot. Ha bekövetkeznék az, a mitől P. K. retteg, hogy a debreczeni néhány tulajdonalmas férfi által megindított mozgalom, mint a föld alatti tűz, tovább terjedve valahol kiütné magát, az nem azt bizonyítaná, hogy a prot. irod. társaság rossz alapon indult meg, hanem kétségen kívül helyezné azt a szomorú tény, hogy azt a népet nem a protestantizmus szellemének magaslatán álló lelkészek és tanítók vezetik stb. Hivatkozik azután P. K. cikkének azon részére, melyet fennebb mi is idéztünk s azon óhaját nyilvánítja, vajha az minden irányban megszivleltetnék és abból a helyes következmény le is vonatnék. Mind a szerkesztőség megjegyzéseire, mind a Zsilinszky Mihály cikkére ugyancsak a Prot. egyh. és isk. Lap 20-ik számában válaszol P. K. bebizonyítani igyekezvén természetesen a maga nézeteinek helyességét. Mennyiben érte el e célját, részünkről nem vitatjuk; de azt készséggel elismerjük, hogy a mit első cikkében óvatosan elrejtetett, azt e válaszában őszintén leleplezte. És ez nem egyéb, mint hogy az unitáriusokkal való szövetezést valami uton-módon mégis csak jó lenne kikerülni. Nyilván kitetszik ez válaszában eme szavaiból: „Engem és hiszem, hogy minden felekezetembelit aggaszt azon szomorú kilátás, a mi már majdnem bekövetkezett és a közel jövőben ténynyé válhat, hogy 17 más felekezetbeli (értsd unitárius) taggal egyesülhetés kedvéért, saját hitfeleink és véreinkből 800000-et rekesztünk ki társaságunkból.“ Hátrább megint „a várba bekívánkozó ellenség“-ről szól, a kik alatt bizonyosan ismét csak az unitáriusokat érti: Ehez az őszinte nyilatkozathoz, bizony, sokkal kevésbé kerülő uton is el lehetett volna jutni, mint a minőt Papp K. ur megtett: „Nézetek a prot. irod. társulat felől“ című már ismertetett cikkében. S mi is csak azt mondhatjuk cikkeinek tartalmát tekintve, a mit a „Sárospataki Lapok“ mondott azokra 19-ik száma vegyes közlemények című rovatában: „hogy miért nem próbálta meg ezzel a tiszteletre méltó aggodalmaskodásával az alakuló közgyűlést kapacitálni?“ És még mondanánk egyet. P. K. ur, ugy lát-szik, attól tart, hogy más felekezetbeliekkel szövetezve népies valás-erkölcsi olvasmányok kiadására, a nép ezen megbotránkoznék. Mi azt hisszük, hogy épen ez lenne egyik legjobb eszköze a különböző

hitnézetek tiszteletben tartására s ez magában oly nyereség lenne, a melyből nemcsak a nép, de még mi magunk is hasznot huzhatnánk. Mert azt csakugyan nem tesszük fel P. K. urról, hogy anynyira elfogult lenne saját egyháza iránt, hogy azt higgye, hogy a népet valóság-erkölcsi irányban helyesen vezetni és művelni egyedül a Kalvin dogmái alapján lehet. E pont, bizonyára, bővebb kifejtést igényelne. De ez egy önálló dolgozat tárgya lehet, s mi csak szemlét irunk.

Élesebb hangon kelnek ki az irod. Társaságnak az unitáriusok kizárása iránt tett módosítvány elejtésével történt megalakulása ellen a debreczeniek, a honnan a módosítvány eszméje is származott volt. Balogh Ferencz nem is egyházi, hanem egyenesen politikai lapban, a Budapesti Hírlap-ban jajdult fel az ellen. A cikk czime már: „A reformátusok lelkiismerete“ nagyon jellemző. Mintha a reformátusok közül is csak azoknak lenne lelkiismerete, a kik B. F. urral s a vele egy nézetben levőkkel tartanak. E cikkében természetesen kérélnhetlenül elítéli az alakuló közgyűlést, mely az unitáriusokat nem zárta ki az irod. Társaságból. De hogy Debreczenben sem gondolkoznak mindnyájan a B. F. ur fejével, kitűnik abból, hogy a „Debreczeni Ellenőr“-ben, hol a B. F. cikke szintén megjelent, arra Joó István, a debreczeni tanári kar volt képviselője hosszabb cikkben válaszolt. Igen sajnáljuk, hogy e cikket megszeroznünk nem sikerült s így azt nem olvashattuk; de a mint a „Sárospataki Lapok“ 19. számából látjuk, Joó István ur abban higgadtan és alaposan visszautasította B. F.-nek azt az állítását, a melylyel ő a református lelkiismeretet az unitárius-ellenesek számára foglalta le; tévesnek mutatta ki azt a feltevést is, mintha az unitáriusokkal társulni akarók közönyösek volnának a hitelvek iránt s ráolvasta ellenfele fejére annak saját tényéből (t. i. hogy a prot. egyháztörténelem művelésére ő is kész volt ismét szövetkezni az unitáriusokkal, tehát elismerte őket protestánsoknak (majd tudósok nyilatkozataival, történeti tényekkel) erdélyi s magyarországi dolgokkal, az 1848. XX. t.-cz. felett való tanácskozársra egybehívott protestánsok képviselőjével, a melynek elnöke a kálvinista gr. Teleky József, jegyzője az unitárius Brassai Sámuel volt stb. és Révész Imrének egy 1879-ben kiadott röpiratával igazolta, hogy B. F. és társai a protestáns név értelmezésében egészen új és igazolhatatlan elméletnek hódolnak. „Helyesen mondta tehát“, jegyzi meg ugyancsak a Sárospataki Lapok, „hogy az ellenzék várja be a csemete gyümölcsét, addig pedig legyen türelmes és méltányos.

A mint gondolhatni, legtöbben a „Debreczeni Prot. Lap“-ban öntötték ki az alakuló közgyűlés határozata feletti, illetve az unitáriusok elleni panaszait. Mielőtt azonban ezekről szólnánk, még egy fontosabb mozzanatról kell megemlékeznünk. Ez a tiszántúli ev. ref. egyházkerület tavaszi közgyűlése, melyen az irod. Társaság kérdése hivatalos tárgyalás alá vétetvén, a közgyűlést megelőző zártkörű értekezleten történt megállapodáshoz képest, a hol az úgy 4 órán át megvitatott két határozati javaslat került minden vita nélkül egyszerűen szavazás alá. Az egyik ez volt: „Az ev. ref. Tiszán-

túli egyh.-kerület közgyűlése 1) saját hiveinek lelkiismereti aggodalmainak megnyugtatóására nyilvánítja, hogy az unitáriusokkal társulatilag együttműködést elvileg nem helyesli; 2. óhajtja, hogy ezen nyilatkozata a M. Prot. Irod. Társaság végleges szervezője alkalmával kellő figyelemben részesüljön; 3. további elhatározását ezen nyilatkozatának eredményétől teszi függővé.“ A másik ez: „Az egyh. kerületi közgyűlés, a prot. irod. társulat alakulását, mely társulatba az egyházkerületi múlt évi 235. számú közgyűlési határozattal belépett, tudomásul veszi.“ Előbbit Balogh Ferencz, utóbbit gr. Degenfeld József terjesztették be már az értekez'eten. A közgyűlési szavazás az első határozati javaslatra névszerint elrendeltetvén, igennel szavaztak 33-an; nem-mel 29-en és így 4 szavazat-többséggel csakugyan győzelemre jutott a szóban levő határozati javaslat. A szavazásban nem vettek részt 9-en. Nem tudjuk, mennyire felelt meg a szavazás eredménye, főleg az unitárius-ellenes párt várakozásának; részünkről, ha egyáltalában örömmünk találunk a kérdésnek ily módon való tárgyalásában, csak megnyugvással vehetjük azt tudomásul, mert azt a 9 nem szavazót, legalább negative még a határozati javaslat ellenzőihez számíthatjuk. A hírek szerint a diadalmas párt már a közgyűlés alkalmával tüntető tisztelgést akart rendezni a közgyűlés elnökei számára, a mi azonban akkor elmaradván, a kitűzött lobogóval, a debreczeni ev. ref. egyháztanács jelent meg azok előtt. Az üdvözlő szónok Könyves Tóth Mihály volt. Legkisebb kifogásunk sincs egy oly tisztelgés ellen, melyet vezéreinek rendez egy párt. Erre mind főt. Révész Bálint püspök, mind Vályi János főgondnok urak az egyház, a haza, a vallás s általában a közügyek terén szerzett sok és nagy érdemeik miatt minden tekintetben kétszeresen méltók. Neveiket mi is a legnagyobb tisztelettel említjük. De engedjen meg a szintén tiszteletre méltó pátriarcha K. Tóth Mihály ur, azt hisszük, hogy üdvözlő beszédéhez elég méltó tárgyat nyújtottak épen a megtisztelték nagysága és érdemei, a nélkül, hogy ahoz az unitáriusok rágalalmazására keressen ékes szavakat. Mert hogy üdvözlő beszédének az a része, melyben azt állítja, hogy az unitáriusok megtagadták a Krisztust és megtagadták a szentlelket és így lerombolják a kereszténységet, tehát az unitarismus a ker. egyházban azt a szerepet játszodja, a mit Franciaországban a kommunizmus, Németországban a socialismus — miért nem a nihilismus is Oroszországban — ezt a legkiméletesebb kifejezést használva sem mondhatjuk egyébnek, mint rágalomnak, melyet bármily hosszasan él még s mi őszintén kívánjuk, hogy éljen is, soha bebizonyítani nem fog tudni. Igaz, eltérünk egy a Krisztusról, mint a szt. lélekről való felfogásunkban mind az ev. ref. mind a róm. kath. egyháztól; de ez még nem azt teszi, hogy azokat tagadjuk, csak hogy nem ugyanazon egy formában hisszük. Ha így ítéljük meg egymásban a kereszténységet, akkor ne csudálkozzék rajta, ha a róm. kath. egyház részéről is gyakran felhangzik a hasonló alaptalan vád, hogy a protestantismus s így a ref. egyház is, lerombolja a kereszténységet. Jól esik különben tudnunk, hogy a K. T. M. ezen felfogásában saját hit-

sorsosai se mindnyájan osztoznak. Nem régen is a Sárospataki Lapokban olvastuk Ujj Istvánnak „Cultusunk reformja“ című cikkét, melyben nevezett író felemlítve azt, hogy egyik jelesük az unitáriusok beszél-irodalmához utasította, megtanulni, hogy miként kell a szószéken tanítani, így ír: „habár teljes tisztelettel, de ugyancsak teljes őszinteséggel is kénytelen vagyok kijelenteni, hogy én unitárius testvéreinkhez sem logikát, sem dialectikát nem megyek el tanulni abból a célból, hogy azokat a szószékbe vigyem; hanem ha megyek, megyek eltanulni tőlük azt a hite-erős, meggyőző és teljes s férfias tiszteletet, a melylyel az isteni ember előtt nem testben, hanem lélekben térdre borulnak.“ Mert protestáns szegénységünkhöz csak szegénységet mennék vásárolni, ha őket csak logikáért és dialectikáért keresném fel.“ (S. L. 21 sz.) Es mi hisszük, hogy Ujj I. nem egyedül áll az unitáriusoknak Krisztus iránti tiszteletéről tett ezen feltogásában.

És most visszatérünk a depr. Prot. Lap önálló cikkeihez. Eddig a következőket olvastuk. A magy. Prot. irod. Társaság megalakulása után Csiky Lajostól (16. sz.) „Üdvözet a Tiszántuli egyházkerülethez, a máj. 1-sői gyűlésnap emlékére“ — ekkor szavaztatott meg a fennebb közölt határozati javaslat az unitáriusokkal leendő társulás ellen — Balogh Ferencztől (18. sz.) „Néhány szó a Magy. Prot. irod. Társaság megalakulása után“ — s—e. jegygyel (19. sz.) „Audiatur et altera pars“ Szemes Lászlótól (20. sz.). E cikk a B. F. fennebbi cikke ellen van irányozva s miután előadja, hogy ő nem tud a debreczeni egyházkerület közgyűlési határozatának úgy örülni, mint B. F., sőt kijelenti, hogy nála a szavazat eredménye a lelkesedés öröme helyett a lehangoltság szomorú s egy szép remény meghiusulásának fájó érzetét keltette fel, cikkét így végzi be: „Én is szeretem hinni B. F. urral, hogy a béke temploma megnyílik, de nem kizárásával a harmadik testvérfelkezetnek, hanem úgy, hogy Debreczen és az ő elvtársai felhagyva exclusivitásukkal s jobb meggyőződésüknek engedve, a — hiszem — nagy többséggel karöltve lépnek be a Prot. irod. Társulat első rendes közgyűlésének aajtáján s az egyesített erőből merített lelkesedéssel munkálják azon belől a protestantizmus szebb jövődjét. Dixi et salvavi animam meam.“ — E cikket természetesen a szerkesztő még hosszabb megjegyzéssel kíséri, megczáfolni igyekezvén annak állításait, a kor szomorú jelenségének nevezvén azt, hogy „az unitarizmus diadalszekerét a Stöckel, Dévay, Kálmáncsai és Melius utódai huzzák.“ A 21-ik számban, aztán következik egy fogas kérdés a szerkesztőhöz egy nyílt levél alakjában Mártha Józseftől; t. i. hogy a debreczeni egyh. kerület által máj. 1-én hozott határozat következtében azok, a kik a kerületből a Társaság tagjainak már beiratkoztak s az unitáriusokkal való együttműködést velök való azonosításnak, a helv. confessio elleni vétségnek teljességgel nem tartják, különösen a papok lehetnek-e annak tagjai, ha az unitáriusokkal való irodalmi együttműködés a kerületi határozat daczára is ténynyé válik, a nélkül, hogy a kerület nem helyeslését vonnák magukra? s ha nem: e tilalommal a reformatió által proclamált lelkiismereti szabadságon,

szabad vizsgálódási jogon, mindenekfelett az egyéni felelősségen -- nem ejtetik-e érzékeny csorba? A szerkesztő e kérdésre meg lehetős kerülő uton felel, mint a mikor az ember egy kissé meg van szorulva. Azt mondja, hogy ő, mint szerkesztő, öt éven át a melyre beiratkozott — ha él — minden körülmények között a társaság tagja fog maradni. Ha szerkesztő nem lenne, lehet másképen gondolkoznék. A kérdező helyzetében és helyén bevárná a további fejleményeket s azok eredményétől tenné végleges elhatározását függővé. A kérdés megoldásának még egy módját emeli ki, a melyre mindjárt rájövünk.

A nélkül már, hogy e czikkek részletesebb ismertetésébe bocsátkoznánk, megjelöljük azoknak két főpontját. Egyik az unitáriusoknak csekély száma, összehasonlítva a debreczeni egyházkerület ref. hiveinek nagy számával; tehát a Társaság tagjainak létszámában a nyereség és veszteség számlája az unitáriusok kizárásával vagy a debreczeniek elvesztésével. A másik az unitáriusokra való appelálás, a kik azt a kérdést a legkönnyebben megoldhatnák az által, ha magok önként kilépnének a Társaságból.

A mi az első pontot illeti, már megelőzött közleményünkben magunk sajnálattal kifejeztük, hogy a debreczeniek esetleges kimaradása a Társaságból oly veszteség lenne, a melyet az unitáriusok semmiképen ki nem pótolhatnak, — talán még akkor se, ha leg alább minden 10-dik lélek egyszersmind a Társaságnak is tagja lenne. Ezt most is elismerjük. S bár nem tagadjuk, hogy e miatti aggodalmunkat nem kis mértékben enyhíti az, hogy még a debreczeni Lapban is megszólalhatnak „Audiatur et altera pars“ féle hangok, valamint hogy végre is kilencz egyformán érdekelt egyházkerületből eddig még legalább csak egy tiltakozott hivatalosan az unitáriusokkal való társulás ellen; sőt tekintettel a debreczeni közgyűlés 4 szavazattöbbségére, ennek az egyházkerületnek is 50%-ánál alig valamivel több, tehát a nyereség és veszteség számlája is valamivel kedvezőbb arányt mutat, a különbség így is elég nagy, hogy most is sajnálattal gondoljunk e disharmoniára s részünkről szívesen elenyésztetnők azt. De hogyan? És ezzel a második pontnál vagyunk. Ellenfeleink azt mondják: lépjete ki a Társaságból. Nem fogjuk-e ezzel most már barátainkat megsérteni? kérdezzük mi. Mert tegyük fel, hogy egy ember vendégséget hív össze. A meghívott vendégek együtt vannak, hogy asztalhoz üljenek. Ekkor valaki elkialtja magát: dobjátok ki ezt vagy azt, mert nekem nem tetszik az ábrázata s én vele nem ülök le egy asztalhoz. Erre a gazda s a vendégek többsége azt mondják: maradj velünk, ülj ide mellénk: sőt akadnak a vendégek között, a kik még azt is hozzáteszik, hogyha a kido-batás sikerül, ők is ott hagyják a vendégséget. Mit tegyen a kido-batásra szánt áldozat? Visszautasítsa a marasztást, hogy kibékülhesen ellenfelével? Hasonló helyzetben vagyunk mi most. Hiszen tud-tunkkal sem püspökünk, sem főgondnokunk nem tolta fel magát az irod. Társaságba, hanem fel lettek szólítva, hogy ezen Társaság alakítására kibocsátandó felhívást írják alá ők is. Megtették. Elutasit-hatták volna-e? A felhívásokat több példányban elküldötték püspö-

künnhöz is szétszótás és elterjesztés végett. Megbízásában eljárt. Mellőznie kellett volna-e? A kik óhajtották az irod. Társaság létrejöttét, jelentkeztek egyik vagy másik osztályban tagokul. Ki tilthatta ezt meg nekik? Összehivatik az alakuló közgyűlés. Az unitáriusok ismerve a felmerült kérdést, megbotránkoztak ugyan azon, hogy a debr. egyh.-kerület legfőbb hatóság, a közgyűlés nem kifogásolta a felhívást és nem tiltakozott az unitáriusokkal leendő társulás ellen, ennek daczára némelyek éppen ez egyh.-kerületből. mondhatni a 12-dik órában, kizáratásuk mellett kezdenek agitálni, tisztességes távolban tartják magukat a közgyűléstől; tehát bír hivatalosok, nem vesznek részt a közgyűlésben, hogy legkevésbbé se feszélyezzék azt s még árnyéka se eshessék reájuk, hogy a Társaság nyakára akarják magukat erőszakolni. A közgyűlés határoz. Nagy többséggel elejtetik a debreczeniek indítványa. S most előállnak, hogy csak az unitáriusok segíthetnek a bajon, csak ők csillapíthatják le a vizzályt s oldhatják meg a kérdést közmegnyugvásra, ha kilépnek a társaságból, „de hát ebben őket speciális unitárius moraljok, úgy látszik gátolja; ime, nemcsak dogmatikájok más, mint a miénk, de más a moraljok is, mint a miénk“ — mondja Csiky Lajos s vele együtt elvtársai egész khórusban zengik, hogy az unitáriusoknak nincs érzéke még a becsületről se, tisztességről fogalmuk sincs, hiszen püspökük a közgyűlésen lezajlott vita után 6 nappal felhívást bocsátott ki a lelkeszi karhoz a Társaság pártolására stb., stb., No, hát tessék ezt az ügyet Balogh Ferenczen és elvtársain kívül a civilisált világ bármely részében összeállítardó becsületbíróság elébe vinni s ha morális szempontból minket elítélnek, kések vagyunk nemcsak az irod. Társaságból kilépni, hanem az illetőknek bizonyára legnagyobb örömére Magyarországról is kitelepedni.

Különben mi valóban azt sem értjük, hogy a kilépés vagy be nem lépés mi módon eszközöltessék. Legfennebb a vallásközönség, (egyh. kerület) mint testület mondhatja ki, hogy nem fog testületileg tagul jelentkezni, a minthogy eddig még nem is jelentkezett; mert mi egyházhatósági kérdést nem csináltunk ebből a társadalmi ügyből. De ha azt is csináltunk volna vagy csinálni fogunk, megtilthatja-e ez az egyeseknek, hogy egy irod. Társaságban részt ne vegyenek? Ime, a Mártha József nyílt levelére Csiky Lajos is megszorong a felelettel, s azt mondja, „hogy ő lelkiismereti szabadságán és egyéni önállóságán ejtett mély és komoly sérelemnek tekintené azt, ha az egyházkerület a maga elvi határozatát rá, a magán emberre is kötelezőleg reá octroyálná“. Hát az egyes unitáriusok nem élhetnek-e lelkiismereti szabadsággal és egyéni önállósággal? Nem éppen úgy elmondhatják-e — például — e folyóirat szerkesztői, mint a hogy Csiky ur elmondja, hogy a közügyeknek őrrei tartozván lenni, nem vonulhatnak egészen félre. S ha csak egyetlenegy unitárius benmarad is, el lesz-e érve a debreczeniek kívánsága?

Nem úgy, jó urak, nem. A csomót önök kötötték meg, önöknek kell azt ki is oldani. Győzzék le indokolatlan ellenszenvüket. Hiszen abban a Társaságban önök úgy is óriási többségben lesznek

felekezeti szempontból. Ha valamelyik fél attól tarthat, hogy hitnézeteivel ellenkező tanok szívárognak ki hivei szívébe, az mi vagyunk. De mi egyfelől azt hisszük, hogy az Irod. Társaság nem akarja és nem is fogja sem egyik, sem másik felekezetet keresztényi protestáns érületében megbotránkoztatni; másfelől nem kívánjuk népiünetet se elzárni attól, hogy az apostol szerint: mindeneket megvizsgálhasson, feltéve róla azt is, hogy csak azt tartja meg, a mi jó. Nem a hivek vannak az egyházért, hanem az egyház a hivekért. S jaj nekünk, ha csak addig támaszkodhatunk hiveinkre, a míg ezeknek másokkal való érintkezését is megtiltjuk, csak azért hisznek nekünk, mert a mások beszédét meghallgatniok nem szabad.

És itt egy kényes ponthoz jutottunk. De mivel az unitáriusok iránt nyilatkozó ellenszenv egyik legerősebb indokául épen ez látszik szolgálni, egészen hallgatással nem mellőzhetjük. Azzal vádolják az unitáriusokat, hogy térítenek s jelesen épen a debreczeni kerületbe becsempészték az unitarizmust. Hogy a közelebbi években Hódmezővásárhely és környékén többen állottak át egyházunkba, ez tény. De hogy mi térítettük volna át s általában hittérítői missiót gyakorolnánk, ez ellen ünnepélyesen tiltakozunk. Egyházunk ebben sohasem keresett érdemet, ezután sem fog. Okmányokkal fenyegetnek. Mutassák elő. Mi tudnánk okmányokat felmutatni, hogy hány jelentkezőt utasítunk vissza vagy nem vesszük számba a tagadhatlanul meglevő áramlatot.

Az ember nagyon szereti a baj okát rendesen magán kívül keresni. Igy szemeltek ki most minket is búbakkoknak. Hiszen legyen szabad csak egyet kérdenünk: hogy terjedett el a nazarenismus épen a debreczeni egyházkerületben, mielőtt az unitarismusnak még csak hire is lett volna arra felé? annak tán csak nem mi voltunk az okai? Keressék meg csak a baj forrásait: megtalálják a nélkül, hogy minket proselytáskodással, ámitással, sőt mint most teszik, immoralitással kellene vádolniok. Valóban, ily hangok után azt is kérdezhethnök, hogy melyikünk tiszteli-e inkább a Krisztust? Mi e, a kiket önök Krisztus-tagadóknak szeretnek nevezni, de még a ránk dobott követ se dobjuk vissza? vagy önök, a kik még egy Társaságba se kívánnak lépni, holott Krisztus a bűnösöket se vetette meg? Vajha a felelet a kölcsönös egyetértés lenne az irod. Társaság érdekében. Vajha a debreczeni küzgyülés által elfogadott határozati javaslat, mely amugy is csak elvileg nem helyesli az unitáriusokkal társulatilag együttműködést, gyakorlatilag nem kívánná magát érvényesíttetni! Egyelőre, bizonyára, mindnyájunk részéről kellemetlen lehet az együttműködés ily előzmények után. De nagyobb háboruk is végződtek már békekötéssel. A tollharcz még nem szükségkép szivharcz. Nálunk legalább nem. S ha mostani ellenfeleink részéről sem az, akkor majd csak összesimulunk valahogy a közös czél elérésére irányított irod. Társaságban. Hajoljunk meg mindnyájan a magyar protestantismus azon nagy alakjai előtt, kikről Papp K. oly szépen mondja,

bár maga sem látszik követni tudni, hogy látkörüket nem zárják el a mi dogmáink.

Kiegészítéseül a fennebbieknek, megemlítjük, hogy a debreczeni egyházmegyei lelkészi értekezlet Derecskén, a békésbánáti egyházmegye Szegeden tartott közgyűlésében hasonló kárhozható ítéletet hangoztatván az unitáriusok ellen s az ezekkel való szövetkezést az Irod. Társaságban minden módon kikerülendőnek nyilvánítván, egyhangulag a magukévá tették az egyházkerület már ismeretes határozatát. Valószínűleg nemsokára már egyes presbyteriumok birói széke elébe kerülünk s így bekövetkezik az, hogy felettünk az a nép fog ítéletet tartani, a melyről az egyház szóvivői közül némelyek maguk azt tartják, hogy nem érett hittani kérdések felett gondolkozni; de legalább ez uton módjában lesz Balogh Ferencz uréknak háromszor is szavazni az unitáriusok ellen.

Hátra van a „Prot. Közlöny“, az erdélyi egyházkerület hivatalos közlönye. Nem szívesen váltunk vele szót. Mert Szász Gerő szerkesztő ur utóbbi megjegyzései és cikkei, a leggyöngédebb kifejezést használva sem nevezhetők egyebeknek förmedvényeknél. Ha megfelelő szavakkal felelnék neki, folyóiratunkat szennyeznék be; s ha tisztességes hangon szólunk hozzá, ő nem fog megérteni. Valahogy azonban olvasóinknak Sz. G. urral is be kell számolnunk.

A nevezett lap 17-dik számában Sz. G. ur is az unitáriusoknak az Irod. Társaságból leendő kilépéséről szól; sőt az eszmét (!) először tán ő hozta napvilágra, csodálkozását fejezve ki azon, hogy tiz nap elteltével is (az alakuló gyűlés után) még mindig nem tartották kötelességüknek ezt kijelenteni. Erre már a Sárospataki Lapok a 19. számban ezt a megjegyzést teszi: „A Ker. Magvető“ az unitáriusok havi folyó-rata már megfelelt Sz. G. gyűlés előtti támadásaira s meg fog felelni bizonyosan erre a méltatlankodó kérdésre s illetőleg csodálkozásra is; de mi sem tehetjük, hogy a testvéri ölekezésnek e felett a kivételes módja felett meg ne botránkozzunk. Sz. G. ur nem akarja észrevenni, hogy a kisebbség mellett törvén pálczát, elítéli — csupa unitárius gyűlöletből — az alakuló gyűlés roppant nagy többségét, a 866,000 kedvéért — az ő számítása szerint — az 1.134,000-et. Nem tehetjük fel s nem is szabad feltennünk az unitáriusok mellett felszólalt férfiakról — köztük az erdélyi ev. ref. püspökről — hogy azok olyan Sz. G. féle utógondolattal szónokoltak és szavaztak volna az unitáriusok és a protestans névnek reájok is teljes joggal való kiterjesztése mellett.“ Részünkről a feleletet ez eszmé(!)re már fennebb meg is adtuk. Tehát mehetünk tovább.

A 18-dik számban jelezvén f. iratunk 2-dik füzetének megjelenését, melyben Sz. G. ur támadásait is teljes nyugodtsággal és higgadtan tárgyaltuk, a szerkesztői nyiltpostában előre kijelenti, hogy egy hét múlva meg fog felelni s akkor majd lesz — „fogaknak csikorgatása“. Furcsa izlése lehet annak a szerkesztőnek, a ki csikorgató olvasmányokkal akar reklamot csinálni lapjának s még furcsább felfogása olvasóiról, ha azt hiszi, hogy ezeknek gyönyörűséget

fog szerezni ilyen olvasmányokkal. Szerencsére azonban a miatt az előre jelzett cikk miatt, mely a Prot. Közl. 20-dik számában: „Unitáriusság idegesség“ Nro III. csakugyan megjelent, nem hisszük, hogy valaki abba a kellemetlen helyzetbe jött volna, hogy kénytelen legyen a fogait csikorgatni. E cikk a Sz. G. ur barátai részéről inkább szánalmat, ellenfelei részéről pedig legfennebb mosolyt idézhetett elő. B-vezetéképpen elmondja, hogy a Ker. Magvető nem egyéb, mint „limonade savóval vegyítve“. Mi ugyan soha se ittunk ilyen vegyítéket. De miután Sz. G. ur bevette s Istennek hála ettől se lett semmi baja, elhiszük, hogy a Ker. Magvető még sem olyan rossz. Azután eltagadja, hogy ő „egyáltalában beleelegyedett volna az irod. társaság feletti vitába.“ Úgy látszik, hogy maga sem helyez valami nagy súlyt előbbi állításaira, mely szerint az unitáriusoknak megtagadta a jogsultsítgot a Társaságba leendő részvételre, szerinte ezek nem lévén protestánsok, de még keresztények se. Azt mondja, hogy „mi csak azt a nótát füttyöljük, a mit ő a szánkba adott.“ Akkor bizonyosan onnan került folyóiratunkba — a savó. És így tovább. Nincs egyetlen-egy sor egész cikkében, a mit érdemleges feleletnek tekinthetnénk az általunk felvetett kérdésekre. Egyszerűen megszaladt. De még sem. Ő maga jelentkezett mint bűnös a belfarkas-utczai törvényszék előtt, s ha nem is a felmentés reményében legalább a tisztesség okáért megtartotta védbeszédét. A kinek kedve telik benne, elolvashatja; mi nem reprodukáljuk. Van abban kínos vergődés, van ferdítés, van még fillentés is. De mi nem lévén bírái, nincs mit azokhoz szóljunk. Bevárjuk a törvényszék határozatát, a melynek ítélete alá bocsátotta magát. Ránk nézve különben teljesen mindegy akár felmentik, akár elítélik. Ha felmentik, nem lesz semmi kárunk benne s ha elítélik sem fogunk legkevésbé is ujongani felette; mert mi meggyőződünk róla, hogy a Sz. G. ur szavait nem kell komolyan venni. Ő ir azért, mert lapszerkesztő s azt hiszi, hogy a fantáziával elvi kérdéseket is meg lehet oldani. Ily fantáziával akarja meggyőzni a „Sárospataki Lapok“-at is az ettől kapott pár karczolásért a maga alaposságáról, midőn a 21-ik számban eme szavakkal vág vissza annak: „nekünk egyáltalában nem az unitarismus ellen, mit principium ellen (ha ugyan principium!) van kifogásunk, hanem amaz üres fejű nyegleség és pökhendi dölyf ellen, mely lépten-nyomon előttünk áll és mint az üres hordó kongása, sérti halló érzékeinket és fellázítja nemesebb természetünket.“

Hát mi arról nem tehetünk, hogy Sz. G. ur nem tudja, hogy az unitarismus principium-e vagy nem? Még kevésbé arról, hogy esetleg talán még vagy egy unitárius által is számba nem vétetett; legkevésbé arról, hogy az üres hordó kongása sérti halló érzékeit s fellázítja nemesebb természetét. Mindezekről, mondjuk, mi nem tehetünk. De azt őszintén sajnáljuk: hogy tollát epébe mártja s gyűlölséget lehel, a helyett, hogy legalább az irodalmi tisztesség határai között maradna s mint elhivatása hozza magával a szer-tetet hir-

detné. S valóban, szinte nem tudjuk elhinni, hogy mindez a sok izetlen, hogy ne mondjuk kofa-beszéd tőle kerülne ki. Valószínűleg rutul visszaél valaki az ő nevével s utközbzen vagy a nyomdában kicseréli kéziratát s ő csak akkor veszi észéé, hogy mit irtak az ő neve alatt, mikor a lap már a sajtó alól kikerült s azokat a posta széthordotta. Ha e feltevésünk téves, ugy nem mondhatunk egyebet, mint a mit a német költő mond egy csunya hangu madárrol: „Du schreiest mit Lust und schreiest dir gut“. S ehhez képest készen vagyunk reá, hogy két hónapig már most ismét minden héten hallani fogunk tőle lapjában az unitáriusok ellen egy-egy főrmedvényt.

Meg kell még emlékeznünk ugyancsak a Prot. Közlöny 21. és 22. számaiban megjelent pár cikkről, melyeket, ugy látszik, szintén a prot. irod. társaság körül felmerült vita hozott létre. A cikkek czime: „Interkonfesszionális bajok“, Baló Sándortól. A t. író abból indul ki, hogy a róm. katolikus és unitárius egyház a „prozelitacsinálás nem épen keresztényi üzelmeinek gyakorlására adták magukat“ s erre a református egyházat szemelték ki. Rámutat azon veszélyekre, melyek ebből állami és nemzeti szempontból származhatnak. Ehez képest a róm. katolikusokat a gör. keleti és gör. katolikusok, az unitáriusokat a zsidók megtérítésére utalja, mint a kik az illető egyházak missziói törekvéseinek jogszerű objectumai. Indokolja ezt a magyar katolikus és az oláh egyházak közötti szervezeti, ritualis stb. rokonsággal, az egyikre nézve, az unitárius és zsidó vallás szigoruan mónotheistikus isten-fogalmával a másikra nézve, mely monotheistikus istenfogalom — szerinte — az unitárius és zsidó vallásnak „egész hittani rendszerét némi tekintetben hasonlónvá teszi“. Azután meggyőzni igyekszik mind a katolikus mind az unitárius egyházat arról, hogy egyiknek sincs oka haragudni a ref. egyházra, a melylyel különben is könnyű békességben élni, a ref. egyház levén a hazában a legbékesebb felekezet.“ „De ki vehetné rossz neven a reformátusoknak is, ha minden jámborságuk mellett, legalább védelmi poziczióba teszik magukat s nem engedik, hogy kicsikarják kezeikből szent örökségöket és népüket óvják, hogy az evangelium egyszerű, de minden kincsnél többet érő javait oda ne dobják holmi aranybornyuért, vagy a hiu képzelgés álom-pénzeiért.“ Természetesen nem maradhat ki cikkeiből az sem, hogy az unitárius vallásnak egyáltalában benső értéke nincs, hiányzik abból a mélység és következetesség. S éppen ebben találja egyfelől terjedésének kulcsát, mert ez a tartalom hiány, tehát a semmi a társadalmunkban nagyra fölszaporodott féltudós és félmivelt emberekre nagy vonzerővel bír; másik oka az unitárius vallás terjedésének a házassági bíráskodás jogának a magyar korona egész területére lett kiterjesztése. A statisztikai adatok tehát nem az unitárius vallásban levő extensiv erőnek, hanem csak e könnyen változó kedvező körülményeknek mutatói. Hivatkozik még azon haszonra, a mit a kath. egyház a reformácziónak köszönhet s azon testvéri fölkarolásra, a melyben az unitáriusokat a reformátusok részesítették a multban s részesítik a jelenben is.

Ez a lényege a B. S. cikkeinek. A mi ezekből a katolikuskokra vonatkozik, ahhoz nekünk semmi szónok nem lehet. De a menyiben a t. író az unitáriusokkal foglalkozik, annyiban, úgy hisszük, mi is jogosan megtehetjük észrevételeinket.

Mindenekelőtt megjegyezzük itt is, a mit már fennebb is megjegyeztünk, hogy az unitárius egyház hittérítői missiót sohasem gyakorolt s nem is kíván gyakorolni. Még angol és amerikai testvéreink is, a kik Indiában és Ausztráliában csakugyan tartanak missionariusokat, nem speciáliter a hittérítésben fáradoznak, mint inkább a nevelésben, a civilisatio terjesztésében. Nem keresztelnek, de tanítanak. Ha hitelveink, melyek nyilvánosak, valakit arra indítanak, hogy hozzánk csatlakozzék, a vonatkozó országos törvény alapján ép úgy feljogosítottaknak hisszük magunkat egyházunkba bevenni, mint a hogy ezt a hazában levő többi törvényes ker. felekezetek megtehetik és megteszik. Ez elől természetesen, nincs elzárva az ut a zsidók előtt se. De utánok is ép oly kevéssé vetjük ki hálónkat, mint e haza más polgárai után. Mi még a zsidónak se vonjuk kétségbe az ő lelkiismereti szabadságát. S bár kétséget nem szenved, hogy a zsidóság a maga szigorúan monotheistikus isten fogalmával e tekintetben legközelebb látszik állani az unitáriusok tisztán egy személyü isten-fogalmához, a tapasztalat mégis azt mutatja, hogy a zsidó, ha kikeresztelkedik, rendesen nem hozzánk, hanem inkább valamelyik más ker. egyházhoz csatlakozik. A mi egyházunkba csak ritkán lép be egy-egy. Szivesebben lesznek akár katolikusok, akár reformátusok. Ennek az okát is könnyű lenne kitalálni. Elég az, hogy ha a zsidóság megtérítéséről komolyan szó lehet, ebben bizonyára nagyobb sikert érhet el úgy a kath. mint a ref. egyház a mi egyházunknál. Mint kuriosumot megjegyezzük különben, hogy néhány évvel ezelőtt Balogh Ferencz minket az oláhokhoz utasított missionáriuskodni. Már most ha akarnók is, nem tudjuk, melyiküknek kövessük tanácsát?

Azt mondja B. S. hogy az unitáriusoknak nincs okuk a reformátusokra harag dni. Hiszen önök haragusznak reánk, nem mi. Hogyan haragudnánk különösen vallásuk és egyházuk érdekei megvédése iránti buzgalmukért, a mit magunk részére mi is köteleességünknek ismerünk. Csak azt ne higyjük egyikünk se, hogy hiveink megtartásának az az egyedüli módja, ha a különböző egyházak egymással szerződésre lépnek, olyformán, hogy a — mondjuk — eltévelyedettek előtt kölcsönösen bezárják ajtóikat s kiszolgáltatják egymásnak. Így, hogy ezzel egyszer mindenkorra utját álljuk minden áttérésnek. De a mellett, hogy ez eljárással magunk tennők nevetségessé a lelkiismereti szabadságot, a kik annak köszönjük vallásunkat, n mi is sokkal mennénk föbbre vele, mint — például — az a szülő azzal a gyermekével, a ki csak azért ebédel otthon, mert nincs pénze, hogy valahol eldözsölje a napot, s csak azért megy haza hálgni, mert az utczán nem feketik le. A mikor valakinek lelke, vagy kedélye meghasonlott vallásával és egyházával, csak szám az ott és nem élő tag. Abban bizony sem nekünk, sem másnak erköl-

csi haszna nincs. S legyen bár e meghasonlásnak oka válás, méltatlankodás, hiúság vagy nyomor és szegénység, szóval tehát tisztán külső dolog, alig tehetünk egyebet, minthogy minden lehető módot számba veszünk, a mi által ezen külső okokat elhárítjuk s ha nem sikerül, azt mondjuk, ezen már nem segíthetünk. Így tesz — például a római egyház a válásokkal. Azt mondja, hogy szerinte a házasság felbonthatatlan. Ő nem segíthet ezen az okon, a mely pedig nemcsak az unitárius, de a református egyházba is még többeket átvisz. Jó neven bizonyosan nem veszi a pro estánsok házassági eljárását. De nem akarván feladni a maga álláspontját, kénytelen elhordozni annak következményeit is.

És mi nemcsak hogy nem haragszunk a reformatusokra a mit B. S. feltételezni látszik; sőt őszintén sajnáljuk, hogy közülök némelyek az unitáriusok elleni haragjukban közelebből odáig jutottak, hogy ezeknek nem csak kereszténységüket, hanem erkölcsiségüket, sőt immár hazafiságukat is kezdik kétségbe vonni. Miért? Azért mert az újabb időben egy néhány református hozzájuk átállott s ezeket ők nem utasították el, hanem befogadták. Hiszen tegyük fel, hogy mi csakugyan hű ábrándozók, tévelygők és eretnekek vagyunk, a kiknek hitrendszerében nincs mélység és következetesség: elvesztek e azok a társadalomra, a hazára, a nemzetre és az egyházra nézve? nem vagyunk-e mi is becsületes emberek, jó polgárok, megbízható magyar hazafiak? a családi életet nem tartjuk-e mi is tiszteletben? gyermekeinket nem igyekszünk-e jó erkölcsökben nevelni fel? nem építünk-e mi is iskolákat és templomokat? nem áldozunk-e módunk és tehetségünk szerint minden emberbaráti intézményre? nem támogatunk-e minden nemes ügyet? nem ragaszkodunk-e a hazához? nem szeretjük-e nemzetünket? nem védjük-e alkotmányunkat? nem tiszteljük-e királyunkat? nagyobb-e egyházunkban a hazugok, a részegesek, a csalók, a sikkasztók, a betörők, a gyilkosok és öngyilkosok, a templomkerülők, a házasságtörők, a perpatvarkodók, a káromkodók, a verekedők, a fegyenczek — szóval a gonoszok aránylagos száma, mint bármely más ker. egyházban? Nos, hát mi célja van a vallásnak egyéb minthogy a világ, az emberiség ábrázatát minél szebbé és ragyogóbbá tegye s ez által Isten országát e földön megvalósítsa? Hogy ezt valaki a kereszttel kezében vagy a hittudomány mélységével fejében, vagy Istentől nyert józan értelmével s a Krisztus parancsolatai iránt engedelmes szívével éri-e el: mindez másodrendű dolog. Lám, II. József elég buzgó katolikus volt s mégis, mikor mint akkor még csak regens 1773-ban Kolozsvárt járt s Agh István, akkori unitárius püspök előtte hódolatra megjelent, ennek a többek között ezeket mondá: „Mi ugyan azt mondjuk, hogy senki sem üdvözölhet, ki nem él a római hitben: de nem lenne rossz mindenkinek megengedni, hogy azt az utat választhassa a menybe menetelre, a mely neki tetszik.“

Ne gondolja hát B. S. se, hogy a menybe csak egy ut vezet és mivel a menybe csak ezen a földön át lehet jutni, itt csak az az

egy út lenne biztos, a melyet a református vallásnak általunk is készséggel elismert s bizonyára nagy értékű és erejű fénysugarai jelölnek meg.

A mi végre B. S. urnak azt a megjegyzését illeti, hogy az unitáriusoknak annál kevésbé lehet okuk a ref. egyház iránti hidegségre, mert ha az a fejedelmi korszakban az unitárius népesség egy részét fel is szivta magába, ugyanaz szolgált a legnehezebb időkben nekik is védvárul a maga ref. fejedelmeivel s „ha a Bocskai kálvinista hajduinak nem sikerül szétverni a Barbiáno hadait, ma, a kolozsvári belmagyar-utczai templom homlokzatán aligha olvashatnók ama felírást: „in hororem solius Dei“ --- erre most nagyon röviden csak annyit mondunk, hogy távolról sincs szándékunk kicsinyelni azt a szolgálatot, a melyet a ref. fejedelmek a protestantizmusnak s ezzel az unitarizmusnak is tettek Erdélyben. Készséggel meghajlunk a Bocskay, a Bethlen Gábor, a Rákóczyak nagy emléke előtt. S habár egyházpolitikájuk specialiter az unitárius egyházra nézve nem is mondható kedvezőnek, soha sem fogunk szemet hunyni érdemeik előtt, melyekkel a magyar protestantizmust emléküik iránt örök hála-ra kötelezték. Némely tőrszúrásokat tán most is érezzük. De azért nem vagyunk oly elfogultak, hogy azt higgyük, hogy az egész világnak érettünk és körülettünk kell forogni. Meg vagyunk győződve, hogy most sem annyira hitelveink üressége és következetlensége a szálla sokaknak szemében, mint inkább az egyházpolitika kívánja azoknak lehető kicsinylését és hátrátételét. De ha már szives volt B. S. ur minket Bocskaira és az erdélyi fejedelmekre emlékeztetni, ne feledje el B. S. ur is János Zsigmondot se, a ki nélkül aligha lett volna fejedelmi székük, Bocskainak s az utána következő ref. fejedelmek díszes sorának is. Ne feledje, hogy ha János Zsigmond le nem teszi a lelkiismeret szabadságának alapkövét Erdély alkotmányában s azt meg nem erősíti a törvény ama szavaival: „hogy a prédikátorok az evangeliumot prédikálják, kiki az ő értelme szerint, és a közönség, ha venni akarja jó, ha nem pedig, senki kényszerítéssel ne kényszerítse, az ő lelke azon meg nem nyugodván, de oly prédikátort tartson, a kinek tanítása őnekie tetszik... Ne szidalmaztassék senki a religioért senkitől“ stb.: — hát akkor bizony meglehet, hogy nemcsak mi nem gyönyörködünk templomunk „in honorem solius Dei“ felíratában; de még B. S. ur sem járhatna egyik vasárnap az egyik, s másik vasárnap a másik szép ref. templomba prédikálni. Hát ha az unitáriusok köszönettel tartoznak a reformátusoknak, bizony az unitáriusok sem érdemlik meg azt a kicsinylést a reformátusoktól, a mivel közülök most némelyek tetszelegni látszanak maguknak.

Mit is mondott Trefort az akadémia ez évi közgyűlésén tartott megnyitó-beszédében: „hogy nálunk nincs szellemi szabadság“. Vajjon ez állítást nem indokolja-e a Magyar Prot. Irod. Társaság ügyében felmerült kérdés is? Gondolkozzunk!

FIGYELŐ.

IRODALMI ÉRTESETŐ.

„Egyházi beszédek. Irta Lévay Lajos sárkereszturi ref. lelkész. Kiadja Kókai Lajos Budapesten. Ára 1 frt 20 kr. Tartalmaz 21 beszédet, melyek közül 15 alkalmi, a többiek közönségesek. Tíz évi munkásságnak az eredménye e beszédek, mely idő óta szerző munkálkodik az Ur szőlőjének művelésében. Nagy érdeme szerzőnek, hogy beszédei „egytől-egyik eredetiek“ és hogy sok helyen hiven tudja visszatükröztetni „a mi kedves magyar népünknek életviszonyait, észjárásátnak eredetiségét és sajátos lelki világát“. A beszédek milyenségéről talán leghivebb bírálatot ad szerző, midőn kimutatja az irányt, melyben beszédeit írta: „Sem nagyon fent szárnyalni, sem nagyon alant, a porban, maradni nem akartam“. A beszédek iránya és hangja lelkészeink által is elfogadható, bár szöszékeinkre vive kisebb-nagyobb változtatásokat igényelnének. — A legújabb theologia történetéből. Dogmatörténeti tanulmány. Irta dr. Szilávik Mátyás ny. r. theol. tanár Eperjesen. Mint a czim is mutatja, a XIX. száz év dogmatörténetével foglalkozik a 92 oldalra terjedő tanulmány. Sok jeles és eredeti kutfő felhasználásával van benne előadva az „egyházi tan“, e „fejlődő valami, mely sohasem kész. Könnyen áttekinthető a különböző theologiai irányok felosztása: a) a schleiermacheri iskola, b) a hegeliskola spekulatív theológiája, c) a közvetítő theologia, d) a modern rationalismus, e) Ritschl A. moral-theológiája, f) a modern confessionalismus, g) a bibliai realismus. Végül „összefoglalás“ és „függelék“ világosan tüntetik fel az egyes irányok hatását az általánosra. A tudományos alapon álló tanulmány elismerést érdemel azért is, mert nemében ritka s még a szerző által említett „tárca-tudományok“ terén sem nevezhetjük gyakorinak. Éppen azért melegen üdvözljük szerzőt és ajánljuk művét, melynek ára 50 kr. — Éppen most jelent meg Evangelikus Dogmatika dr. Masznyik Endre pozsonyi theol. akad. ny. r. tanártól. Közelebbi füzetünkben fogjuk ismertetni. — Goethe s a „Faust“ vallás-erkölcsi jellemzése. Szerzője ennek is dr. Szilávik Mátyás. Különlenyomat a „Sárospataki Lapok“-ból. A 33 lapra terjedő munka annak bebizonyítására van irányozva, hogy Goethe — bár „sokan voltak, kik őt u. n. vallástalanságáért megtámadták“ — az „átszellemített spinozismus“ hive volt és bár „távol állott ugy a régi egyházi, mint a középkori kereszténységtől, de nem a protestantismustól. Szerző szerint: „Bűn és kegyelem, ez a Faustnak vallásos-erkölcsi alappondolata“. Ajánljuk az érdeklődők figyelmébe. — Kereskedelmi számtan. A középfoku kereskedelmi iskolák (akadémiák) második és harmadik osztálya számára a legújabb ministeri tanterv alapján írta dr. Veress Vilmos, a kolozsvári kereskedelmi akadémia tanára. A jeles tanár neve már ismeretes több hézagpótló számtani munkái által. Jelen művével csakugyan nagy szolgálatot tett, mert magyar nyelven ez az első ilyen mű szakmunka. (G.)